

Et planlagt "short-title" katalog over bestanden af bøger trykt i det tysktalende Europa og Nederlandene i perioden 1516-1550 i Det kongelige Bibliotek

af Michael Pegg, BA, Ph.D.

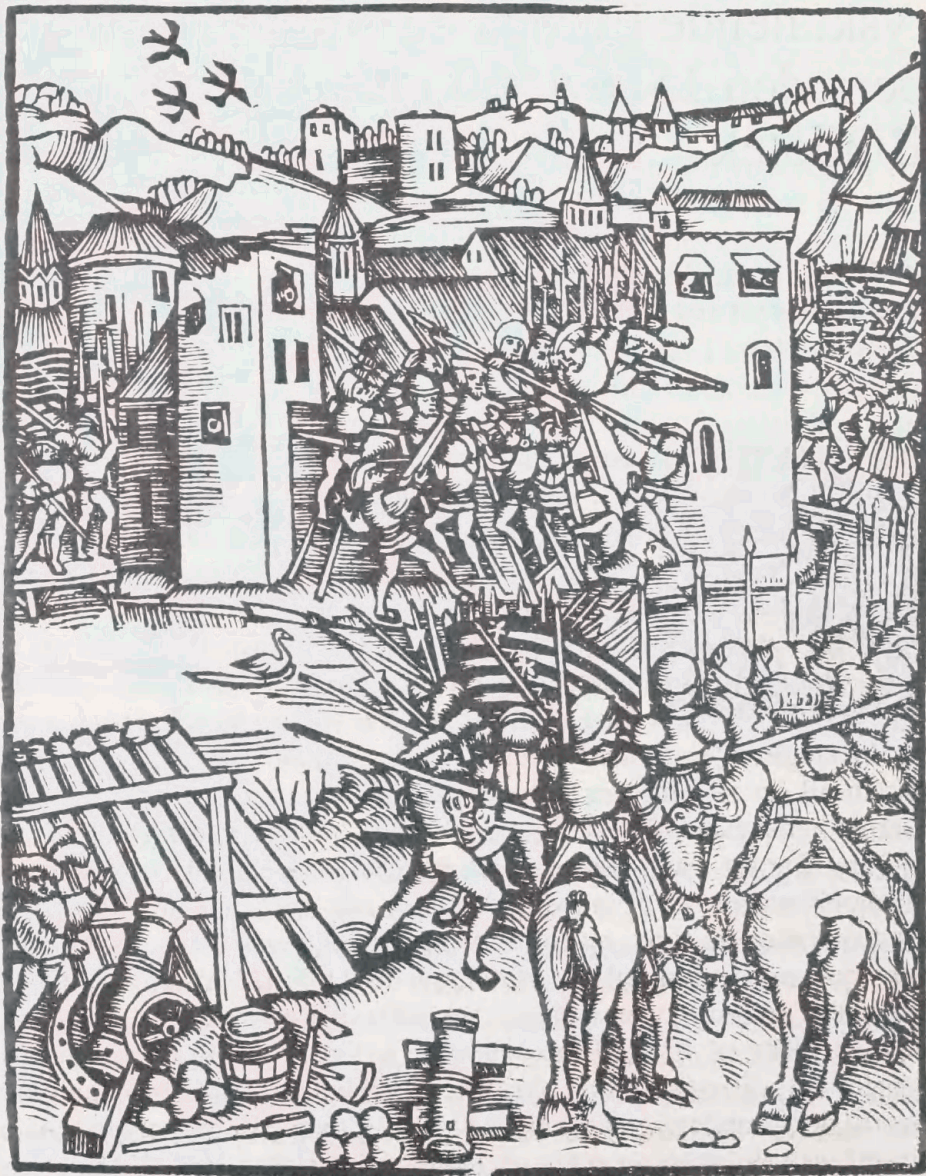
Overbibliotekar ved The John Rylands University Library of Manchester

om en introduktion til det igangværende projekt vil det være ønskeligt med en kort udredning af det arbejde, der er gået forud, og som projektet på mange måder vil være en fortsættelse af. Forfatteren begyndte at arbejde med tyske reformationstryk i de tidlige 60'ere, da han blev udnævnt til Assistant Keeper of the National Library of Scotland i Edinburgh. Her fik han til opgave at sortere og katalogisere en samling af uindbundne pamfletter strækkende fra det 16. årh. til det 19. årh., der havde været opbevaret under langt fra ideelle forhold i en kælder i The Advocates' Library, forløberen for The National Library. Bortset fra et sodlag var samlingen i nogenlunde god stand og indeholdt mange tryk af interesse incl. et meget stort antal af afhandlinger og disputater fra tyske og andre kontinentale universiteter. I samlingen var der ligeledes en hel del pamfletter af Luther, Melanchton, Oecolampadius og andre tyske teologer fra Reformationstiden, som viste sig at være et tillæg til en samling (indbundet i det 19. årh.) af lignende materiale, der allerede stod på hylderne i biblioteket. De indbundne bind, hvortil de nykatalogiserede værker blev føjet, udgjorde en betydelig samling af tysk teologisk og polemisk litteratur i perioden 1516 til slutningen af det 16. årh.

Undersøgelserne på bibliotekerne i Edinburgh viste, at der allerede var to store samlinger af lignende art i byen, den ene i selve The University

Wie der Storm zum Tham yn Friesland ergangen ist

Træsnit af belejringen af en by i Friesland, brugt som illustration på titelbladet på et skrift, der beretter om belejringen "Wie der Storm zum Tham Friesland ergangen ist". Uden sted [c. 1514-16]. Bogtrykkeren er ukendt.

Library, og den anden i The Library of New College, The Library of the Faculty of Theology of the University of Edinburgh. Det viste sig, at der ikke havde været lavet grundige undersøgelser i nogen af disse to samlinger siden, i The University Library's tilfælde, udgivelsen af det trykte hovedkatalog fra 1918-23, og det blev besluttet at udarbejde et fælles katalog over alt reformationsmateriale, der befandt sig på bibliotekerne i Edinburgh. Som det imidlertid så ofte sker med den slags projekter blev det klart, at Edinburgh ikke var det eneste sted i Storbritannien, hvor der var reformationspamfletter.

Biblioteket i The Trinity College, Dublin, havde også en righoldig samling, men den største samling udenfor Edinburgh, (når der ses bort fra The British Library) var at finde Bodleian Library, Oxford, hvor Tractt. Luth.-samlingen omfatter over 120 pamfletbind, der hver indeholder op til 30 pamfletter. Desuden havde der ikke været foretaget grundige undersøgelser af nogen af disse samlinger siden den oprindelige katalogisering, der som oftest var fra forrige århundrede. Det blev derfor vedtaget at udvide forskningsprojektet til at omfatte ikke kun Edinburgh-bibliotekerne, men også samlingerne af Luthertryk i The Bodleian Library og i The

Her er en anden slagscene; denne gang fra krigen mod Tyrkerne, der hærgede i Østeuropa i 1520-erne. Ungarn blev erobret i 1528 og Wien blev truet i 1529. Dette træsnit stammer fra en beskrivelse af krigen udgivet af bogtrykkeren Heinrich Steiner i Augsburg c. 1532.

Library of Trinity College, Dublin. Dette bragte i realiteten alle større samlinger af et sådant materiale i Storbritannien og Irland sammen, når der ses bort fra The British Library, hvis samlinger var og stadig er fremragende. Resultatet af arbejdet med disse samlinger blev udgivet som: *A catalogue of German Reformation Pamphlets in Libraries of Great Britain and Ireland, 1516-1546.*¹⁾

Dette katalog havde som grundmodel "short-title"-kataloget over det 16. århundredes tyske bøger i The British Museum Library.²⁾ Visse forenklinger blev indført (indførsler under "Bible" blev simplificeret og stednavne (f.eks. Ratisbon) blev moderniseret) og yderligere oplysninger blev tilføjet. Kataloget indeholdt mere end 4000 titler på pamfletter beskrevet i kort form, ordnet alfabetisk efter forfatter eller titel og blev suppleret af registre over bogtrykkere, oversættere, kommentatorer og udgivere samt provenienser. Kun værker trykt i de tysktalende områder i Europa og værker trykt på latin og tysk (eller nedertysk) blev taget med. Det var oprindeligt meningen at begrænse kataloget til kun at omfatte teologiske skrifter, men det blev klart, at det ville være uretfærdigt at udelukke mange pamfletter, der havde direkte relevans til Reformationen, men som ikke kom ind under det klart definerede emne teologi. Det blev derfor besluttet at tage historie, polemik, populærvidenskab og medicin med, samt kommentarer og oversættelser af bibelske og patristiske tekster af tidens vigtigste reformatorer og "mindre ånder". Den største vanskelighed ved samlingen af materialet til kataloget var definitionen på en "pamflet", og igen her dikterede brugen eller det pragmatiske, at bind i folioformat automatisk blev udelukket, mens de fleste værker i førnævnte kategorier, der var trykt i kvart- eller oktavformat blev inkluderet uden hensyntagen til længde. Dette medførte en række tilsyneladende afvigelser i og med at kataloget ikke kun medtog korte polemiske skrifter, der kun omfattede et ark foldet i kvart (4 blade), men også omfangsrige lærde værker af de store reformatorer såsom Oecolampadius, Bugenhagen, Bullinger og Zwingli. Det blev også anset for hensigtsmæssigt at inkludere værker af Erasmus af Rotterdam. Bibliografiske referencer blev anført, og det sted, hvor hver udgave befandt sig, blev angivet efter en stedsangivelseskode.

Dette katalog var forløberen for yderligere to kataloger over reformationssamlinger, det første en opdatering af et katalog udgivet i 1903 over ca. 1500 skrifter, der udgjorde Bibliotheca Lindesiana, en samling dannet af jarlerne af Crawford i det 19. årh.³⁾ (Denne samling blev ved skæbnens ironi katalogiseret i The John Rylands Library of Manchester, men blev kort tid før forfatteren flyttede til Manchester overført til deponering i The National Library of Scotland). Som ved forfatterens første katalog blev

Moses med tavlerne. Illustration fra Martin Luthers "Decem praecepta ..." trykt af Valentin Schumann i Leipzig 1518.

det grundlæggende arbejde rettet mod den præcise identifikation af pamfletterne i samlingen. Uvurderligt arbejde udført i den første halvdel af det 20. årh., først og fremmest af Karl Schottenloher og senere af Dr. Josef Benzing i Mainz, Dr. Helmut Claus i Gotha og andre forskere, som tilbunds havde undersøgt reformatorenes arbejder eller samtidens forskellige bogtrykkere, antydede, at der kunne gøres betydelige forbedringer for identifikationen af tyske trykte værker fra den første halvdel af det 16. årh., især for de værker, der ikke havde angivelse af trykkested, bogtrykker eller trykkeår. Det var derfor nødvendigt at udføre et stort arbejde vedrørende en sammenligning af typer, titelborter, ornamentter og initialer for så korrekt som muligt at tilvejebringe den manglende information, der var nødvendig for det pågældende skrift. I ganske få tilfælde blev det nødvendigt at ty til formlen: uden sted eller uden sted, uden år. Dette arbejde med identifikation har været hovedformålet med undersøgelserne af samlingerne af reformationsskrifter, og som et resultat heraf blev der samlet yderligere oplysninger og mange forbedringer blev gjort til allerede eksisterende kataloger og bibliografier. 4)

Det næste katalog, der blev udgivet efter lignende retningslinier, var et meget større katalog, der dækkede samlinger af reformationmateriale i schweiziske biblioteker⁵⁾: Dette værk omfatter over 5000 udgaver fra hver eneste større bibliotek i Schweiz, herunder enkelte klostre. De mest frugtbare kilder var forståeligt nok Zentralbibliothek Zürich og Öffentliche Universitätsbibliothek Basel. Det skal bemærkes at selv efter samlingen af to kataloger og efter en gennemgang af de udstrakte samlinger i The British Library medførte undersøgelserne, at der i Schweiz blev fundet et ikke ringe antal tilsyneladende ukendte tekster eller udgaver.

Da samlinger af tidlige 16. århundrede-tryk i DDR var rimeligt godt dokumenteret (i DDR i det mindste), og siden et omfattende arbejde med at udgive et katalog over materiale mellem 1500 og 1600, der befinder sig i bibliotekerne i Forbundsrepublikken, var sat i gang,⁶⁾ syntes det rimeligt at se længere bort for at finde andre biblioteker i Europa, der kunne egne sig for undersøgelser. Skandinavien af geografiske og historiske grunde (uanset hvor tynde) var et oplagt valg med Danmark klart i spidsen.⁷⁾ Det blev derfor besluttet at gå i gang med et projekt, der skulle opregne reformationmateriale i danske biblioteker. På et tidligt tidspunkt blev det imidlertid klart, at samlingen af et sådant materiale i Det kongelige Bibliotek i den grad i størrelse og vigtighed overgik nogen anden samling det var muligt at finde i Danmark, således at det blev anset for klogest at begrænse kataloget til Det kongelige Bibliotek med en mulig tilføjelse af lignende materiale fra Københavns Universitet.

Grundstammen i Det kongelige Bibliotek's samling af tidlige 1500-tals skrifter er en stor samling af pamfletter af Martin Luther selv med udgaver på tysk, nedertysk, latin og nederlandsk. Det er betegnende, at der imellem disse udgaver er blevet fundet adskillige, der ifølge Josef Benzig's Lutherbi-bliographie⁸⁾ og Claus og Pegg's supplement til dette værk, er af stor sjældenhed. F.eks. ser to udgaver ud til at være ukendte: en udgave i oktavformat af "Sermon von dem Sakrament der Busse", trykt i Wittenberg af Johan Rhau-Grunenberg i 1524 og en udgave i kvartformat af "Contra malignum Eccii iudicium" trykt i Antwerpen af Michael Hillen i 1519. En udgave af "Confitendi ratio", der er tillagt trykkeren Eucharius

Luthers våben, taget fra et tryk udført af Cranach og Döring i Wittenberg 1524.

Cervicornus fra Köln (1520) er angivet i Claus og Pegg som værende kendt i kun ét eksemplar "ehemals Hamburg StB". Adskillige andre udgaver er angivet som værende kendt i ét eksemplar. I forlængelse af denne centrale samling af Lutherskrifter er der et stort materiale bestående af folkelig polemik, propaganda (enten for eller imod Reformationen), patristiske tekster, kommentarer til Biblen, og udgaver af Biblen eller dele heraf på de fleste vesteuropæiske sprog. På grund af dette, medens fristelsen til at udvide projektet til et "short-title" katalog over pamfletter fra det 16. årh. i Det kongelige Bibliotek blev modstået, hvilket ville have været umuligt at gennemføre på den tid og med de ressourcer, der var til rådighed, blev ikke destomindre muligheden taget for at udvide omfanget af undersøgelsen lidt, således at den ikke alene omfattede områder af materiale, der er inkluderet i forfatterens tidligere kataloger, men også ud-

Herberge i Konstantinopel. 1 ud af 10 træsnit af Jörg Breu den Yngre til illustration af Benedict Kuripescic: *Itinerarium Wegrayss Kün. May. potschafft, gen Constantinopel, zu dem Türckischen keiser Soleyman ...* Trykt 1531 af Heinrich Steiner i Augsburg.

Tyrkiske soldater, heraf nogle på kameler. Illustration fra Nicolaus Jurisics: Sendbrief un̄ warhafftē urkundt Türckischer belägerung Stürmung und eroberung des Schloss und der Stat Güns. Uden sted [1532].

gaver trykt i Nederlandene enten på latin eller på nederlandsk. (Ulig f.eks. franske eller spanske skrifter fra tiden, er pamfletter trykt i Nederlandene blevet særdeles godt beskrevet. De har tendens til under alle omstændigheder at have lighedspunkter med de tyske bogtrykkes arbejder i denne periode). Bibler i lille format og udgaver af Det Gamle og Ny Testamente og David's Salmer forekommer ligeledes. Det ville have været overflødigt at inkludere udgaver trykt i Danmark og Sverige, da disse allerede er fuldt beskrevet i Nielsen⁹⁾ og Collijn¹⁰⁾ Omfanget af katalogen som planlagt vil derfor blive "short-title" katalog, angivet med forfatter eller titel som hovedindførsel, over alle pamfletter i Det kongelige Bibliotek, der blev trykt i årene 1516-1550 i den tysktalende del af Europa eller i Nederlandene, og som må anses for at have relevans for Reformationen. ¹¹⁾

Arbejdet med at identificere de relevante udgaver ud fra de håndskrevne systematiske kataloger over de tidlige bøger i Det kongelige Bibliotek blev i en vis udstrækning gjort lettere ved at alle udgaver trykt til og med 1530 allerede fysisk var blevet udskilt fra bibliotekets øvrige samlinger. For vort formål blev arbejdet med at identificere udgaver trykt i det Deutsche Sprachgebiet og i Nederlandene mellem 1516 og 1530 ikke

altfor svært, især da udgaverne trykt til og med 1530 ligeledes var adskilt i kvart- og oktavtryk. Hvad angår materiale trykt mellem 1531 og 1550 blev arbejdet imidlertid mere indviklet, idet disse udgaver var spredt ud over Det kongelige Bibliotek, ikke kun i hovedbygningen, men også i dets fjernmagasiner. Til dette arbejde var der ikke nogen udvej end at gennemse hvert håndskrevet katalog med henblik på at finde de titler, der havde relevans for katalogets rammer. (Bibliotekskatalogen er i sig selv inddelt efter emner, hvilket i mange tilfælde heldigvis var tæt på de relevante kategorier i projektet). Til trods for forsøgene (se. s. 15) på at definere katalogets omfang nogenlunde akkurat har det "liberale" synspunkt fået overtaget og nogle få græske tekster (f.eks. af St. Johannes Chrysostomus) og enkelte udgaver på hebraisk eller latin og hebraisk, vil have fundet deres vej ind. Intellectuel strenghed er ligeledes blevet slækket for at give plads til en håndfuld skrifter omhandlende f.eks. destillering af spiritus og vinfremstilling, hvor disse er af interesse ud fra et bibliografisk synspunkt som værende eksempler på arbejde af bogtrykkere, der også var aktivt involveret i "reformations"-tryk. Antallet af udgaver, der allerede er blevet noteret er i nærheden af 4000 numre, og der er ikke meget arbejde tilbage. Det forventes imidlertid, at manuskriptet vil gå til forlæggeren i slutningen af september 1988 og sandsynligvis udkomme en gang i 1989. Til det store arbejde med at checke og efterkontrollere har forfatteren fået hjælp fra Revisionsafdelingen.

Som model for katalogets udformning, er der valgt den samme som til forfatterens tidligere udgivne kataloger, d.v.s. i tillæg til forfatter eller titel, som hovedindførsel, en beskrivelse i kort form (som inkluderer navn på udgiver, kommentator eller oversætter, hvor dette kan fastslås) med bogtrykker, trykkested, trykkeår og format. En eller allerhøjest to bibliografiske referencer er angivet, hvor disse kan findes, og noter er tilføjet angående enhver ufuldstændighed i den nævnte udgave, ligesom angivelser at tidligere ejere, f.eks. håndskrevne ejermærker, exlibris eller andre mærker til identifikation. Indførslen afsluttes med angivelse af udgavens katalogsignatur i Det kongelige Bibliotek. I de tilfælde, hvor bogtrykkeren eller trykkestedet eller trykkeåret ikke kan fastsættes enten ud fra den trykte udgave selv eller fra en pålidelig bibliografisk reference, er oplysningerne blevet tilføjet ud fra forfatterens egne undersøgelser eller ved studier af selve tekstens oprindelse eller i visse tilfælde efter konsultering af andre eksperter i tysk bibliografi i det 16. årh. Håbet er, at det fuldstændige værk vil give en omfattende oversigt over Det kongelige Biblioteks samlinger af reformationsmateriale fra den første halvdel af det 16. årh. og vil kunne være til nytte for bibliografer,

historikere, teologer, sociologer og forskere af beslægtede områder. Det vil i det mindste udgøre en lokaliseringsfortegnelse over en stor del af bibliotekets tidlige tryk, og vil måske kunne stimulere til en grundigere undersøgelse af disse glimrende samlinger. Det må understreges her, at dette arbejde ikke ville have været muligt at forsætte uden aktiv hjælp fra Det kongelige Bibliotek og dets stab, både med hensyn til personlig hjælp og pengemidler. Med henblik på det første er forfatteren især i gæld til Revisionsafdelingens personale med Susanne Budde i spidsen, for hvem ingen anstrengelse har været for stor for at fremme projektet. For administrationen af projektet har den fhv. rigsbibliotekar Torkil Olsen og den nuværende overbibliotekar Erland Kolding Nielsen været til største hjælp. Arbejdet med projektet har været et virkeligt samarbejde, og for forfatteren har det indtil videre været et af de mest givende forskningsprojekter. En hjertelig tak skal også gives til The British Academy i London for den givne støtte i form af rejsepenge m.m.

Et par løver fra en titelbort trykt hos Melchior Lotter i Wittenberg 1524. Løverne optræder ofte også hos andre trykkere på denne tid.

Noter:

1. Valentin Koerner Verlag, Baden-Baden 1973.
2. Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries ... 1455 to 1600 now in the British Museum. Compiled by A. F. Johnson and V. Scholderer. London 1962.
3. Michael A. Pegg: Bibliotheca Lindesiana. Valentin Koerner Verlag, Baden-Baden 1977.
4. Helmut Claus og Michael A. Pegg: Ergänzungen zur Bibliographie der zeitgenössischen Lutherdrucke. Gotha 1982.

5. Michael A. Pegg: A catalogue of German Reformation Pamphlets (1516-1550) in Swiss Libraries. Valentin Koerner Verlag, Baden-Baden 1983.
6. Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts, Anton Hiersemann, Stuttgart 1983 ff.
7. Det var allerede blevet klarlagt, at ingen betydelig samling findes i Norge og samlinger i Finland var allerede blevet beset. Sverige - i Stockholm, Uppsala, Göteborg, Lund og Strängnäs var imidlertid mere vigtig i den sammenhæng.
8. Josef Benzing: Lutherbibliographie. Verlag Librairie Heitz. Baden-Baden. 1966.
9. Lauritz Nielsen: Dansk-Bibliografi 1482-1550. Gyldendalske Boghandel-Nordisk Forlag, København 1919.
10. Isak Collijn: Sveriges Bibliografi intill År 1600. Svenska Litteratursällskapet, Uppsala 1934-38.
11. Som "Terminus a quo" blev 1516 valgt siden det var året for det første trykte Luther-skrift, og "terminus ad quem" som et bekvemt punkt halvvejs gennem århundredet - på hvilket tidspunkt de fleste af hovedstridspunkterne, der var grundlaget for Protestantismens opståen, var gået deres gang.

Oversættelse: Susanne Budde

Initialet side 9 er taget fra en udgave af Erasmus af Rotterdams "Querela pacis", trykt i Basel af Thomas Wolf 1522.